

Kracauer kvalitása: a tartalomelemzés „humanista” megközelítésben

Sebestyén Attila
Debreceni Egyetem

Tanulmányom középpontjában Siegfried Kracauer kvalitatív tartalomelemzéséről írt, bő fél évszázada megjelent szövege áll. Röviden foglalkozom a szerző életművének összetettségével, amiről az utókor egy ideig elfeledkezett és amit újból felfedezett, de – leszűkítve – most csak Kracauer „amerikai évei” érdekelnek. Még pontosabban: azt vizsgálom, hogy a kommunikáció- és médiakutatások – s ezeken belül a tartalomelemzési módszer – alapító időszakában Kracauer miként őrizte meg a társadalomtudományosság keretén belül „humanista” (bölcész) gondolkodásmódját, a jelentésképződés feszültségei iránti érzékenységét. Írásom kizárólag a tartalomelemzés elvi kérdéseiről szól, a konkrét anyagon végzett analízis szemléltető erejét nélkülözi, mivel nem célom az, hogy a módszertani belátásokat már ebben a szövegben gyakorlati módon is hasznosítsam; erre egy másik munkámban vállalkozom.

Kulcsszavak: humanista megközelítés, kommunikáció- és médiakutatások története, kvalitatív tartalomelemzés, módszertani reflexió, Siegfried Kracauer

Kracauer's Quality: The “Humanistic” Approach of Content Analysis

This paper focuses on Siegfried Kracauer's essay on qualitative content analysis published in the mid-20th century. It offers a brief overview of the complexity of the author's oeuvre which was first forgotten and then rediscovered by posterity. More particularly, it asks the question of how Kracauer preserved his 'humanistic' way of thinking and his sense for the tensions of meaning in the founding era of communication and media studies dominated by the social sciences. This study looks into the conceptual level of content analysis but does not examine an actual corpus as it does not seek to apply the methodological insights practically and immediately, which is to be done in another paper.

Key words: history of communication and media research, humanistic approach, methodological reflection, qualitative content analysis, Siegfried Kracauer

Bevezetés: a kvalitatív tartalomelemzés

A tartalomelemzés (*content analysis*) előzményei közt szokás számontartani például az ókori klasszikusok és a Szentírás exegézisét vagy épp a freudi álominterpretációs módszereket – ahogy azt Philipp Mayring más munkák alapján megállapítja a metódus szaklapjának tekinthető *Forum: Qualitative Social Research* című folyóirat első évfolyamában (vö. Mayring 2000). E kultúrtörténeti visszatekintések bizonyára a tartalomanalízis presztízsét hivatottak növelni, de talán már túl messzire nyúlnak vissza. Precízebb a módszertant a nagyhatalmi-háborús propaganda 20. század közepi vizsgálataiból eredeztetni.

Morris Janowitz amerikai szociológus tanulmánya szerint Harold D. Lasswell politika- és kommunikációteoretikus egy 1935-ös kötetében (*World Politics and Personal Insecurities*) fektette le annak a kvantitatív tartalomelemzési metódusnak az alapjait, amelyet a világháború idején az Egyesült Államok Kongresszusi Könyvtára által vezetett Wartime Communications tömegkommunikáció-kutatási projektben bontakoztatott ki a maga teljességében, majd a háború után megjelent *Languages of Politics* című munkájában dokumentált (vö. Janowitz 1968–69: 646–647). Voltak természetesen korábban is más tartalomelemzési eljárások több társadalomtudományos részdiszciplína (a történelem, a jog, a politológia, az antropológia) terén. Lasswell azért tekinthető módszerteremtőnek, mert célja az volt, hogy e sokféleségbe rigorózan rendszerezett, sztenderdizált és precízen másolható tudományos kereteket hozzon dokumentumok vizsgálatához (Janowitz 1968–69: 647). Jóllehet vannak olyan vizsgálati irányok, amelyek a lasswelli örökséget leszűkítik a „manifeszt tartalom” elemzésére (azaz a megbízhatóan és validálható módon, probléma nélkül kódolható szövegösszetevők vizsgálatára), maga Lasswell azonban a tartalomelemzés tartományát tágabban jelölte ki, és számolt azzal, hogy a vizsgálatnak foglalkoznia kell „látens tartalmakkal” is, azaz a dokumentumokban csak implikált képzetekkel. Önmagában már a kinyilatkoztatott és rejtett jelentésrétegek közti határvonal kijelölése is dilemmákat okoz a tartalomelemzés számára. A másik komoly teherterele a lasswelli módszertannak az a paradoxon, hogy miközben a tömegmédiá tartalmait egy adott társadalmi berendezkedés és értékrendszer tükröződéseként tekinti, egyszersmind megengedi azt is, hogy e tartalmak társadalmi átalakulások és szemléletmódosulások előidézői is lehetnek. Ezért az eredeti elképzelés szerint a tartalomelemzés egyfelől a tömegkommunikációban aktív aktorok intencióinak, stratégiáinak és célmegvalósításának vizsgálatára szolgál, másfelől a közönség lehetséges válaszreakciónak értelmezésében is hasznosítható (Janowitz 1968–69: 647–648). Mivel Lasswell szemléletmódjának kialakításában – a Chicagói Egyetemen eltöltött éve alatt – a közgazdaság látásmódjából inspirálódott elsődlegesen, a legfőbb szellemi kihívás az volt számára, hogy a politikakutatás miként alakíthatja ki a saját kutatási adatai és anyagai kvantitatív leírásának módszerét (vö. Janowitz 1968–69: 649).

A mennyiségi elemzés kritikája már a 20. század közepén megfogalmazódott, azt kifogásolva, hogy a számszerűsítő megközelítés leegyszerűsítővé és torzítóvá válhat. Az 1970-es, az 1980-as és az 1990-es években ki is fejlődött a mennyiségi tartalomelemzés mellett a kvalitatív változat (vö. Mayring 2000). De kialakult a 2000-es években egy hibrid felfogásmód is. Ennek képviselője például az előzőekben hivatkozott Philipp Mayring német pszichológus és a tartalomelemzési szakirodalom egyik legfőbb hivatkozási pontjává vált Klaus Krippendorff német-amerikai kommunikációtudós és módszertankutató is. Mayring szerint a kvalitatív tartalomelemzés egy olyan hibrid módszertannak tekinthető, amely egyaránt magában foglal mennyiségi és minőségi szempontokat, ezért a kvantitatív és a kvalitatív tartalomelemzés számára közös kritériumrendszert kell kidolgozni (lásd Mayring 2000, 2014). Az ő felfogásában a két elemzésmódot összekötik, s egyben a tartalomelemzés diszciplináris legitimitását garantálják a következő sajátosságok: a vizsgálat valamely kommunikációs modellben keretezze tárgyát, előre meghatározott processzus szabályai szerint bontsa elemzési egységekre anyagát, az interpretáció körültekintően megtervezett és felülvizsgált kategóriákra alapozódjon, az eredmények pedig más vizsgálatok és kutatók által is validálhatók legyenek (vö. Mayring 2000). Krippendorff pedig már eleve a mennyiségi és a minőségi tartalomelemzés megkülönböztetését tartja fölöslegesnek, mert úgy véli, végső soron minden szöveganalízis kvalitatív jellegűnek tekintendő. Szerinte csak azért alakult ki a minőségi tartalomelemzés öndefiníciós kategóriája, hogy az ezt használó megközelítések leválaszthassák magukat a 20. század első felének és közepének – akkor még kezdetleges – újságcikkelemzési gyakorlatáról (Vö. Krippendorff 2004: 15–16).

Amikor viszont a kvalitatív tartalomelemzésről önmagában esik szó, akkor erényeként könyvelődik el az, hogy a vizsgált anyagok/médiaszövegek „fizikai karakterjegyeinek” számszerűsíthető gyakoriságain és ismétlődésein túl

segíti a dokumentumok kontextuális összefüggéseinek és jelentésbeli mélyrétegeinek feltárását is. De egyszerűsített sokszor kritika éri a módszert amiatt, hogy túl tág teret engedhet az elemzői szubjektivitásnak/impresszionisztikusságnak, nehezen kodifikálható az eljárásrendje, ezért sztenderdizált alkalmazása is akadályokba ütközik, eredményei nem precízek és általánosíthatók, s a döntéshozatali folyamatok támogatásában sem hasznosítható jól (vö. Devi Prasad 2019). Udo Kuckartz német neveléstudományi kutató szerint gyakran megesik az is, hogy csak gyors címkézési vagy „name-dropping” jelleggel utalnak a kvalitatív tartalomelemzésre (és esetleg még valamely elméleti szerzőjére). Akik így járnak el, azt színlelik, mintha e módszer már egységesített módon rögzítve lenne, s egyúttal elfeledkeznek arról, hogy valójában különféle variációkban létezik a kvalitatív tartalomelemzés (vö. Kuckartz 2019). Az azonban mégis konszenzusosnak tekinthető, hogy a metódus elnevezése Siegfried Kracauer vezethető vissza.

Kracauer, az outsider: egy emigráns tudós pályáíve

Kracauer németországi zsidó szociológus, újságíró és filozófus volt, aki előbb 1933-ban Párizsba, majd 1941-ben az Egyesült Államokba emigrált. A Weimari köztársaságban már elismert pozíciót szerzett magának film- és tömegkultúra-kutatóként (von Moltke 2022: 4). Lazán kapcsolódott a frankfurti iskolához (Kuckartz 2019). Végül más utat járt be, mint a frankfurtiak: a világháború után ő már nem tért vissza Németországba, illetve az akadémiai világon belüli recepciója és intézményesítettsége sem ért el olyan szintre, mint az Adorno–Horkheimer-párosé (vö. Sullivan 2023). Hol kultúrkritikusként, hol pedig inkább filmteoretikusként szokás tehát őt számontartani. De összességében – ahogy Daniel Sullivan filmkutató és szociálpszichológus megállapítja – Kracauer mégiscsak olyan egyedi tudós volt, kivált a korabeli USA-ban, aki innovatív módon kombinálta a társadalomtudományi kutatást filozófiai távlatokkal és az esztétikai analízis érzékenységgel. Kracauer emlékezetét sokáig meghatározta az Egyesült Államokba vándorolt emigráns értelmiségi jól ismert toposza, s ezzel együtt annak sugallata, hogy beilleszkedési törekvései ellenére az életpálya amerikai szakaszában már szakmailag marginalizáltak és elidegenedettnek érezte magát új hazájában (Petro 1991: 134). Martin Jay eszmetörténész is a kulturális és tudományterületi *outsider* pozíciót emelte ki az emigráns tudós életét összefoglalni kívánó, „The Extraterritorial Life of Siegfried Kracauer” című tanulmányában (Jay 1975–76).

Johannes von Moltke német filmtudós és kultúrtörténész szerint Kracauer halálakor (az 1960-as években) leginkább már „csak” filmtudósként tartották őt számon. A szellemi öröksége iránti érdeklődés – az 1980-as és az 1990-es évek néhány előzménye után – csak a 2000-es és a 2010-es években élénkült meg jelentősen: a Suhrkamp kiadó életműkiadásában gyűjtötte össze Kracauer munkáit, elkészült átfogó életrajza, amerikai éveinek pedig von Moltke szentelt külön monográfiát *The Curious Humanist* címmel (von Moltke 2022: 4–5). Az utókor Kracauerben újra felfedezte a történetelméleti szerzőt, a szociológust, a regényíró és tárcaszerzőt; s még specializáltabban a Kanthoz, a Panofskyhoz vagy a Poetik und Hermeneutik csoporthoz fűződő viszonyát (von Moltke 2016). Kracauer összességében ma már egy olyan *transzatlanti* figuraként fogható fel, aki két kontinens intellektuális tradíciói közt épített hidat, de úgy, hogy mind a frankfurti iskola vonzáskörzetében, mind pedig New York értelmiségi köreiben végül marginális szereplő maradt (vö. von Moltke 2022: 6).

Az európai emigráns Kracauer nem igazán tudta magát etablirozni az Egyesült Államokban társadalomtudósként és a kvalitatív kutatás alapítóatyjaként (vö. Sullivan 2023). Ennek oka az, hogy miután az 1940-es években a Rockefeller Foundation támogatásával a Museum of Modern Art filmkönyvtárában és a New Schoolban film-történeti és propagandakutatásokat végzett (von Moltke 2022: 6–7), az 1950-es években már csak részmunkaidős alkalmazottként kapcsolódott be a Columbia Egyetemen működött Alkalmazott Társadalmi Kutatások Irodájának munkájába Paul Lazarsfeld vezetése alatt, ahol a hidegháborús amerikai propaganda háttérmechanizmusainak részesévé vált (vö. Sullivan 2023). Egyfelől tehát – Sullivan értelmezésében – az magyarázhatja Kracauer társadalom- és kommunikációkutatói elismertségének szerény szintjét, hogy késői munkásságában „adminisztratív” (azaz kormányzatot támogató), nem pedig kritikai vizsgálatok iránt kötelezte el magát. Másfelől – Kuckartz (2019) szerint – azzal is indokolható marginális pozíciója, hogy Kracauer egy más jellegű tudományos/akadémiai kultúrából érkezett az USA-ba, s nem annyira az empirikus, mint inkább a társadalomfilozófiai és a humán tudományos gondolkodásmód felé orientálódott.

Kracauer és a kvalitatív tartalomelemzés kihívásai

A kvalitatív tartalomelemzéssel foglalkozó 1952–1953-es tanulmánya („The Challenge of Qualitative Content Analysis” címmel) a *The Public Opinion Quarterly* folyóiratnak abban a tematikus számában jelent meg, amely a nemzetközi kommunikációkutatással foglalkozott, vendégszerkesztője Leo Löwenthal volt, a tanulmányok sorát pedig Paul F. Lazarsfeld és Harold D. Lasswell szövegei vezették fel. Kracauer írása a tartalomelemzés akkoriban érvényes – Lasswell és Bernard Berelson munkái által meghatározott – koncepcióját kritizálta. A Lasswelltől örökölt mennyiségelvűség és a Berelson által a „manifeszt tartalomra” irányított szűk fókusz helyett Kracauer tágabb perspektívát és komplexebb látásmódot ajánlott. Vállalása visszavezethető egészen addig, amikor az 1940-es években elkezdte munkáját a MoMA filmgyűjteményben, ugyanis első feladata ott az volt, hogy kifejlesszen olyan elemzési metódusokat, amelyek révén a német filmtermés összehasonlítható egyéb típusú német médiaproduktumokkal, s így kapcsolódott a Rockefeller Foundation által támogatott más hasonló projektekhez. E találkozás érdekessége az volt, hogy míg a többi program kvantitatív és empirikus társadalomtudományi területként alapozta meg a kommunikációkutatást ekkoriban, Kracauer kifejezetten a humán tudományos – nem mennyiségű szemléletű – interpretáció lehetőségét kereste. Jóllehet – jegyzi meg von Moltke – az 1940-es évek idején a kommunikáció- és médiakutatások fejlődése olyan korai fázisában járt, amikor a társadalom- és a humán tudományos megközelítésmódok közti különbségtétel még nem volt éles, és erősebben kötötte össze őket a totalitáriánus tömegkommunikáció megértése iránti vágy (vö. von Moltke 2016, 2022: 8–9).

A „The Challenge of Qualitative Content Analysis” című tanulmány – amelyet szokás a minőségi tartalomelemzés manifesztójának tartani (Devi Prasad 2019) – egyik fő tétele az, hogy a kommunikációkutatás lehetőségei akkor bontakoztathatók ki teljesen, ha a kvantitatívról a kvalitatív vizsgálatokra helyeződik át a fókusz (Kracauer 1952–53: 631). A cikk azt kifogásolja, hogy a mennyiségelvű megközelítésmód általában a kommunikáció „irányát” próbálja meghatározni; azt tehát, hogy egy adott témában egy dokumentum vagy médiaszöveg mennyire affirmatív, tagadó vagy semleges. Ezért a vizsgálat során a kódolás gyakran csak egy egyszerű skálázássá válik; a megbízhatóság és a visszaellenőrizhetőség vágyától vezérelve a kódolók pedig alaposan kimunkált útmutatásokat kapnak azért, hogy egységes módon tudják az adott skálát a dokumentum/médiaszövegek egyes részelemeire alkalmazni (Kracauer 1952–53: 631–632). Ám ez a mechanikus és sztenderdizált vizsgálat, akármilyen kifinomult mennyiségelvű mérési módszert is dolgoz ki, nem teszi lehetővé, hogy az elemzett kommunikációs aktus eredeti irányát rekonstruáljuk. Ugyanis e rigid megközelítés azt nehezíti meg, hogy a vizsgált szöveg egyes részelemeinek egymáshoz kapcsolódásaira láthassunk rá, holott épp ezek az interrelációk alakítják igazán a szöveget. Ahogy Kracauer szerint az irodalmárok is megtapasztalhatják: a kommunikációs aktusok jelentésképződési „iránya” gyakran bizony másképp vagy épp ellentétesen fordul ahhoz képest, amit az egyes részelemeik számszaki összesítése mutatna (vö. Kracauer 1952–53: 632). Ha pedig a kvantitatív megközelítésben mégis megjelenik a korrelációk vizsgálata, az többnyire nem lép ki a matematika és a statisztika területéről, s így nem tud érdemben visszakapcsolódni a jelentésképződés elemzéséhez (Kracauer 1952–53: 633).

A tanulmány talán legfontosabb kifogása az, hogy a mennyiségelvű vizsgálat reflektálatlanul és túl mechanikusan a „manifeszt” tartalmakra szűkíti saját hatáskörét. Ezt a meglátását Kracauer Bernard Berelson *Content Analysis in Communications Research* című módszertani útmutatójából vett idézettel támasztja alá (Kracauer 1952–53: 634). Berelson egy olyan skálát képzelt el, amely a különféle kommunikációs aktusok közt az alapján tesz különbséget, hogy a feltételezett közönség mekkora része jut ugyanarra az olvasatra. A skála egyik végére az egyszerű újsághíreket, a másikat a „homályos” modern költészeti alkotásokat helyezte; a tartalomelemzést pedig egyértelműen csak azokra az esetekre látta alkalmazhatónak, amelyek a skála egyszerű és direkt megértést kínáló végéhez sorolandók, azaz olyan kommunikációk/anyagok, amelyek különféle kódolók által egységes módon és egyértelműen kódolhatók mennyiségi mutatókkal, és nem rendelkeznek bizonytalanságot teremtő látens jelentésrétegekkel. Ám ez a felfogás Kracauer szerint „kínos” helyzetetbe hozza a kommunikációkutatást; azért, mert ha a tartalomelemzésnek elsődlegesen nem is obskúrus költeményekkel kell foglalkoznia, nagyon valószínű, hogy többnyire olyan anyagokat kell vizsgálnia, amelyek a Berelson által a rövidhírek tömörségével szemléltetett lecsupaszítottság szintjét jócskán meghaladják összetettségükben: olyan szövegek, amelyekben a jelentésbéli mélyrétegek nemcsak áthatják a „manifeszt” szintet, hanem kifejezetten a szövegeknek azokhoz

a céljaihoz/funkcióihoz kapcsolódnak szervesen, amelyekre épp a tartalomelemzés irányulna (vö. Kracauer 1952–53: 634).

Kracauer a dokumentumok/médiaszövegek elemzéséhez alkalmasabb módszernek látta a kvalitatív vizsgálatot. Miközben elismeri, hogy a mennyiség- és a minőségelvű megközelítésekben vannak közös pontok és átfedések, meghatározó különbségként azt emeli ki, hogy a vizsgált anyagok részelemekre bontásakor a kvalitatív analízisből hiányzik a gyakoriság iránti érdeklődés. Kracauer szerint egyedül az a szempont „számít” a minőségi vizsgálatban, hogy egyes elemek/kategóriák milyen szelekciója és elrendeződése (*selection and rational organization*) sűríti magába az adott szöveg meghatározó jelentéseit (Kracauer 1952–53: 637–638); azaz még ha a kvalitatív tartalomelemzés hasznosít is néha kvantifikálható kategóriákat, mindenképp értékesebbé teszi az, hogy képes olyan textuális dimenziókat feltárni, amelyek nem számszerűsíthetők, és így nem hozzáférhetők a mennyiségelvű vizsgálat számára. Kracauer összegző helyzetértékelése szerint egy médiaszöveg céljait/hatáslehetőségeit/jelentésirányait nem az azt alkotó részelemek numerizált kategorizálása mutathatja meg szemléletesen és élethűen, hanem éppenséggel ezeknek az elemeknek az egymásba szövődése. Ugyanis sokszor előfordul, hogy egy kommunikációs aktusban/dokumentumban éppenséggel nem a sokszorosan ismétlődő nyelvi egységek, hanem egy, csupán egyszer (vagy csak ritkán) előforduló kifejezéskonfiguráció (*configuration of statements*) válik az egész kommunikáció jelentésképződési folyamataiban központilag meghatározó tényezővé (Kracauer 1952–53: 639–640).

A kvalitatív elemzés azonban azzal a dilemmával is kénytelen szembesülni, hogy a médiaszövegek szövetszerűségének feltárásában elért élményszerűségének komoly ára van: óhatatlanul szubjektívnek és impresszionisztikusnak tűnik a tudományos egzaktitás elvárásai felől nézve (legfőképp a precizitás és a validálhatóság terén). De ahogy Kracauer fogalmaz: az objektivitási problémából még nem következik egyenesen az, hogy a kvalitatív vizsgálat szabálytalanná/szabályozatlanná válna, ugyanis nem a tetszőleges spekulációk terepe (Kracauer 1952–53: 641). Ezzel együtt is Kracauer számára érvényes kérdés az, hogy a kommunikációkutatásnak valóban érdemes-e az egzakt tudományosság szempontjait hajszolnia. Szerinte a tartalomelemzés által vizsgálat dokumentumok/médiaszövegek nem pusztán tények gyűjteményei, hanem az életgyakorlat szerves részei, és minden egyes elemükben egyszerre ott „vibrálnak” az alkotói/keletkezési szándékok és befogadói hatáslehetőségek. Kracauer lezáró mondatainak tétele az, hogy a kommunikációs aktusok nem lezárt entitások, hanem a jelentésképződés ambivalenciáival szembesítő kihívások, amelyek az elemzőt a maga személyességének teljességében készítetik reakcióra. Ezért nem zárható ki a kutató részéről az érintettség/szubjektivitás a tartalomelemzés során; s ezért lehet alkalmatlan sokszor az objektivitásra törekvő kvantifikáló vizsgálat a tartalmak belső dinamikáinak feltárásában (Kracauer 1952–53: 641–642). Ezzel együtt is a tanulmány legutolsó mondata a jövőbe tolja a kvalitatív tartalomelemzés fő technikáinak kodifikálását.

Nem véletlen, hogy leginkább a gyakorlati hasznosíthatóság szempontjából éri kritika Kracauer módszertani eszmefuttatását utóéletében. Így például Mayring is – miközben a tartalomelemzés klasszikus változatának továbbfejlesztőjeként ismeri el – mégiscsak olyan szerzőként citálja, aki megmarad az elméleti programkijelölés szintjén, s nem képes konkrét elemzési technikákat javasolni és rögzíteni (Mayring 2014: 21). Értőbb olvasatot ad Kuckartz (2019) helyzetértékelése, amely szerint a kvalitatív tartalomelemzés kracaueri felfogásának háttérében egy holisztikus jellegű gondolkodásmód áll. A tartalomelemzői vizsgálatnak ezt az egészelvűségét emelte ki központi gondolatként Kracauertól Császi Lajos (2010) is a „Műfaj- és narratívaelmélet a médiakutatásban” című tanulmányában.

De abban már a Kracauertól való eltávolodás fedezhető fel Kuckartz részéről, hogy szerinte a kvalitatív tartalomelemzés célja – csapatmunkajellegéből adódóan – a kutatók/kódolók viszonyában interszubjektívvá tehető értelmezések megteremtése (illetve a lehető lepprecízebben kialakított elemzői kategóriarendszer kvalitatív adatkorpusszal való ellátása), nem pedig a különféle valószínűbb vagy valószínűtlenebb olvasatok kimunkálása. Ugyanis míg Kuckartz előbbi meghatározása a kutatócsoporti keretben több elemző által végzett vizsgálat szükségszerű kollektív uniformizáltságát emeli ki, Kracauer tanulmányának lezáró részében a kvalitatív tartalomelemzés szubjektivitásáról – jóllehet *fegyelmezett* szubjektivitásáról (*disciplined subjectivity*) – beszél. Mint fentebb már utaltam rá, a kommunikációs aktusok többségét nem véglegesen rögzített (*fixed*) jelenségeként, hanem olyan bizonytalanságokat okozó kihívásokként (*ambivalent challenges*) kezeli, amelyeket a kutató csak

saját személyisége egészének bevonásával tehet elemzés tárgyává.¹ A tartalomelemzés kuckartzi meghatározása abból a szempontból is eltávolodott Kracauer eredeti felfogásától, hogy a teammunkában végzett analízis uniformizáltsága óhatatlanul a kodifikálhatóság statikusságát célozza meg (hiszen a kódolók számára egységes szövegfeldolgozási elvek a dokumentumok értelmezésének közös *kirögzítését* ajánlják fel). Ezzel szemben Kracauer arra a dinamikára irányítja rá a figyelmet, amely a dokumentumok/médiaszövegek alkotóelemeinek egységes jelentéssé szerveződésében valósul meg. A rész és az egész szintjei közti viszonyt még hangsúlyosabbá teszi az a megfogalmazás, ami a „The Challenge of Qualitative Content Analysis” című tanulmány egy évvel korábbi vázlatának tekinthető, „A Statement on the Humanistic Approach” című kéziratban maradt fenn. Az 1952–53-as tanulmány így fogalmazott:

Ami egyedül számít a kvalitatív elemzésben – már ha ez az ige használható egy olyan kontextusban, amely elutasítja a számszerűsítés elvét –, az az olyan szelekció és racionális elrendezés, amely e kategóriákat az adott szöveg meghatározó jelentéseinek sűrítőményeivé teszi (Kracauer 1952–53: 637–638).²

Az 1951-es vázlatban viszont még a „such small elements” és „the whole” kifejezések szerepeltek a „such categories” és a „the given text” helyén:

Ami egyedül számít a kvalitatív elemzésben, az az olyan szelekció és racionális elrendezés, amely ezeket az apró összetevőket az egész [szöveg] kifejező esszenciáivá teszi (Uo. 126).³

Az 1951-es kézirat azonban nem csak mikroszintű textológiai eltérések miatt lehet fontos Kracauer gondolkodásmódjának mélyebb megértésében. A szöveg ugyanis, amely a rendszerezett kvalitatív elemzést a humanista megközelítéssel azonosítja („what may be called systematic qualitative analysis or the humanistic approach”, Kracauer 2012: 124), a nyomtatásban megjelent tanulmány lezárásához képest elmélyültebben fejti ki a minőségelvű analízis *megregulázott* szubjektivitásának koncepcióját.

Kracauer és a humanista megközelítés

Az 1951-es változat azzal vádolja az egzakt tudományosságra vágyó kvantitatív vizsgálat képviselőit, hogy a kvalitatív elemzésben meghatározó intuíciót leegyszerűsítve csak impresszionisztikusságnak látják, és elutasítják legitimitását (Kracauer 2012: 124). Ezzel szemben Kracauer itt amellet érvel, hogy a humanista megközelítés számára közel sem korlátozó az intuitív látásmód. Csak azért tűnhetett a 20. század közepére kétes hírűnek a tudományosság berkeiben, mert a 19. század végén az ideológiák elvesztették megragadó erejüket, azaz a napnyugati világ embere vonakodott vagy már nem volt képes átadni magát olyan nagy eszméknek, amelyek korábban uralták elméjét (Kracauer 2012: 124–125). Ennek következményeként az intuíció a 20. században már nélkülözni kénytelen a – diskurzív elfogadhatóságát biztosító – megalapozottságot („lacks sanctioned sources”), s lefokozódott funkciójában egyszerűen csak a véleménynyilvánítással azonosítódik (Kracauer 2012: 125).

1 „Csak saját léte teljességével lesz képes az elemző felfedezni és meghatározni a [kommunikációs aktusok – S. A.] jelentését – vagy jelentéseik egyikét –, és így segíteni, hogy ezek kiteljesítsék magukat” (saját fordítás: S. A.) („Only in approaching these wholes with his own whole being will the analyst be able both to discover and determine their meaning – or one of their meanings – and thus help them to fulfill themselves”, Kracauer 1952–53: 642).

2 „What counts alone in qualitative analysis – if the verb is permissible in a context which defies counting – is the selection and rational organization of such categories as condense the substantive meanings of the given text” (saját fordítás: S. A.).

3 „What counts alone in qualitative analysis is the selection and rational organization of such small elements as are expressive of the essentials of the whole” (saját fordítás: S. A.).

A nagy eszmerendszerek kereteihez alkalmazkodó, konzekvens gondolkodás alázatossága volt tehát az a garancia Kracauer gondolatmenete szerint, amely a humanista olvasástól (értsd: a kvalitatív vizsgálatától) távol tartotta a szeszélyesség és részlegesség lehetőségét. Jóllehet a 20. század közepére ez az – afirmatív értelemben vett – fegyelmezett idelologikusság már nem vagy csak nagyon kevésbé volt fenntartható, Kracauer ezért a szubjektivitás ellensúlyozására egyebek közt olyan *praktikákat* javasol, mint a történeti érzék, a kurrens ideológiai áramlatok figyelemmel kísérése, illetve az emberi viselkedés élő ismerete (Kracauer 2012: 126–127).

A nagy ideológiák a gondolkodást pozitívan formáló, hiszen az intuíciót fegyelmező/keretező szerepének Kracauernél megfogalmazódó dicsérete akkor válik igazán izgalmassá, ha azt Theodor W. Adorno Kracaueréről szóló esszéjének bizonyos belátásaival szembesítjük. Adorno írása – amelynek én most angol fordítását használom – eredetileg egy 1964-ben, a tudóstárs hetvenötödik születésnapjára tervezett rádióbeszéd volt. Az angol nyelvű változatot megjelentető folyóirat szerkesztőinek lábjegyzetes megjegyzése szerint a két jeles gondolkodó levelezésében olyan élénk eszmecserét váltott ki, hogy ennek következtében a köszöntő szövege végül helyenként módosult a nyomtatásbéli megjelenéskor (Adorno 1991: 159). Az esszé azért fontos Kracauer gondolkodásmódjának (még szorosabban: az ideológiákhoz való viszonyának) megértésében, mert rögtön az elején rögzíti: Kracauer, aki egész életére a filozófia iránt köteleződött el, előszeretettel nevezte magát „alogikus embernek” (Adorno 1991: 161). Adorno azt állítja, hogy a *rendszerzettségtől idegenkedés (antisystematic tendency)* hatotta át Kracauer munkásságát. Mivel nem szerzett intézményes (egyetemi) képzettséget a bölcselet terén, bizonyos szempontból *amatőr* gondolkodónak volt tekinthető; abban az értelemben mindenképp, hogy a filozófia nagy szellemi konstrukciói nem érdekelték. Ugyanakkor Adorno szerint Kracauer gondolkodás- és írásmódjára az is jellemző volt, hogy a különféle részelemeket törődő óvatossággal képes volt összekötni, még akkor is, amikor a gondolatvezetés tempója felgyorsult (Adorno 1991: 161–162).

Mintha e kettősség, azaz a szisztematikussággal szembeni averzió és a gondosan elmélyült eszme-futtatás párhuzamossága volna felfedezhető abban is, ahogyan Kracauer a filmekhez viszonyult elemzői gyakorlatában. Adorno szerint ugyanis tudós barátja a film médiumát ideológiaként dekódolja, de egy olyan belsőleg konzisztens ideológiaként, amely képes a közönség igényeit aktívan alakítani, egyúttal viszont adaptálódik is hozzájuk (Adorno 1991: 167). Hasonló kettősséget ragadott meg Kracauer gondolkodói habitusában egy másik régi frankfurti kolléga és barát, Leo Löwenthal is (egyben pedig a „The Challenge of Qualitative Content Analysis” tanulmánynak helyet adó folyóiratszám vendégszerkesztője), aki 1990-ben tartott felvezető előadást volt tudóstársáról egy vele foglalkozó szimpóziumon. E személyes hangvételű visszaemlékezés szerint Kracauer németországi és amerikai éveiben is kifejezetten a „tüske a köröm alatt” szerepkört kereste, azaz arra vágyott, hogy ő legyen a nagy *leleplező*. Jó példák erre Löwenthal felfogásában az 1940-es években a náci propagandafilmekről készült elemzései és az 1950-es években az empirikus kutatási metodológiával kapcsolatban megfogalmazott kritikái. Tömören: Kracauer mindenkor *kritikusként* igyekezett viselkedni. Ám e funkciójában – miként Löwenthal megfogalmazza – kettős logika vezérelte: egyfelől az a hajthatatlanság, amely folyamatosan ellenáll annak, hogy megtörje magát bámiféle abszolútum előtt, másfelől viszont a téma iránti extrém mértékű elemzői elkötelezettség fegyelme (Löwenthal 1991: 10).

Összegzés

A fentebbiekben azzal foglalkoztam, hogy miféle problémafelvetéseket fogalmaz meg Siegfried Kracauer a kvantitatív tartalomelemzéssel kapcsolatban, illetve miben látja a kvalitatív analízis lehetőségeit. Arra voltam kíváncsi, hogy a tartalomelemzés hagyományos – tudományos egzaktságra és szabályozottságra törekvő – felfogásához képest Kracauer megközelítése milyen novumot és egyedi különlegességet tartogathat (akár még bő fél évszázad távlatából is). Azt akartam feltárni, hogy a nagy mennyiségű médiaszövegek átfogó és sztenderdizált feldolgozását végző kutatásokkal szemben milyen elemzői szempontokra alapozható a Kracauer által „humanistának” is nevezett elemzésmód. Az érdekelt tehát, hogy a nagy tömegű adattal dolgozó, részletezett és szigorú kategóriarendszert alkalmazó, legtöbbször csoportmunkában folytatott és az egyes résztvevőktől az olvasataik egységesítését megkövetelő vizsgálatokon túl miként lehet inspirálódni egy olyan szerzőtől, akit

– Adorno szerint – az intellektuális élmény mindig individuálisként érdekelt, csak azt elgondolva, amit ő tudott tartalommal/anyaggal feltölteni (Adorno 1991: 162).

A kvalitatív tartalomelemzés témájában megjelent 1952–53-as tanulmánya („The Challenge of Qualitative Content Analysis”), illetve az előzményének tekinthető 1951-es kézirat („A Statement on the Humanistic Approach”) alapján, de egyúttal a közeli tudóstársak/barátok (Adorno és Löwenthal) által Kracauer-ról adott gondolkodói portrék meglátásait is figyelembe véve összegzésként az mondható el, hogy a médiaszövegek és a kommunikációs dokumentumok analízisének „humanista” felfogását a következő szempontok és sajátosságok vezérlik:

- Kracauer nem egy konkrét és sztenderdizálható elemzői lépésekben rendszerszerűen kifejtett metodológiával szolgál. Ehelyett szerinte a kvalitatív analízisben az számít igazán, hogy megmutatkozzon, az adott médiaszövegek különálló részelemei miként alakulnak szerves egységgé.
- Egyúttal azt is tudatosította, hogy az alkotóelemeket – imént említett – racionális egységbe rendező kommunikációs aktusok és dokumentumok többsége nem tekinthető véglegesen rögzített jelentésképződménynek, hanem inkább bizonytalanságokat rejtő értelmezői kihívásoknak (*ambivalent challenges*), amelyek értelmezése az elemző teljes személyiségének bevonódását igénylik.
- Azonban a kracaueri értelemben vett humanista megközelítésnek (azaz a kvalitatív tartalomelemzésnek) kerülnie kell azt is, hogy végletesen parciálissá vagy szeszélyessé váljon. Az ehhez szükséges *megregulázott* szubjektivitás kialakítását az a fajta gondolkodásmód alapozhatja meg, amelyet a konzekvens építkezés – a múltban a nagy ideológiákhoz alkalmazkodás – alázatossága vezérel.
- Pikáns az, ahogy épp Kracauer emeli ki az olvasás individualitásának megfigyelmezőjeként a kötött eszmei keretekhez adaptálódás fontosságát; hiszen – tudós barátai szerint – ő „antiszisztematikus” és az abszolútumoknak ellenálló gondolkodó volt. Egyúttal azonban szellemi habitusára jellemző volt az a témái iránt elkötelezett következetesség, ami a különféle részelemeket törődő óvatossággal volt képes konzisztensen összekötni.

Siegfried Kracauer tartalomelemzéssel kapcsolatos elgondolásai bizonyonnyal támadhatóak vagy hiányérzettel kezelhetőek. S nem csupán azért, mert bő fél évszázada fogalmazódtak meg, hanem azért is, mert töredékesek, és megmaradnak a kísérletező jellegű elvi alapvetések szintjén. Ezzel együtt is a kvalitatív analízisről írt tanulmány, illetve ennek előzményeként a humanista megközelítésmódról írt vázlat Kracauer „amerikai éveinek”, azaz az életmű lezárásának olyan tömörítő összegzőjeként olvasható, amely a társadalomtudományos területre belépő humanista sajátos szerepvállalását villantja fel. Ugyanis – mint Johannes von Moltke megállapította – Kracauer az 1940–50-es években filmelemzői tevékenységével, illetve a vasfüggöny mögötti országokból menekültek politikai attitűdjét vizsgáló munkájával (a Paul L. Berkmannal közösen jegyzett *Satellite Mentality* című könyvvel) azokhoz a kutatásokhoz kapcsolódott szorosán, amelyek a kommunikáció- és a tömegmédiakutatást a társadalomtudomány részeként alapozták meg, a totalitáriánus és a háborús propaganda mechanizmusainak feltárását segítő területként (von Moltke 2016). Mindeközben Kracauer elsődlegesen humanista/bölcsész maradt, s csak másodlagos volt nála a társadalomkutatói látásmód (von Moltke 2016). Ennek a gondolkodói habitusnak méltó foglalatja von Moltke szerint az 1952–53-as „The Challenge of Qualitative Content Analysis”, hiszen egy közvélemény-kutatásnak szentelt társadalomtudományos lapban jelent meg, végkövetkeztetéseivel mégis az elemzendő dokumentumok/tartalmak minden egyes részletében „vibráló” jelentésképződés feszültségeit, illetve az elemző és kutatási anyaga közti kölcsönhatás – ahogy von Moltke fogalmaz: hermeneutikai – kérdését emeli a tartalomelemzés középpontjába.

Irodalom

Adorno, Theodor W. (1991): *The Curious Realist: On Siegfried Kracauer*. Trans. NicholSEN, Shierry Weber. *New German Critique*, vol. 19, no. 3, pp. 159–177, <https://doi.org/10.2307/488432>

Berelson, Bernard (1952): *Content Analysis in Communications Research*. Glencoe: The Free Press.

Császi Lajos (2010): Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban. Egy Mónika-show szövegének „közeli olvasata”. *Médiakutató*, 11. évf. 1. sz. 69–81. o.

- Devi Prasad, Bammidi (2019): Qualitative Content Analysis: Why Is It Still a Path Less Taken? *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 20, no. 3., Art 36, <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.3.3392>
- Janowitz, Morris (1968–69): Harold D. Lasswell's Contribution to Content Analysis. *The Public Opinion Quarterly*, vol. 32, no. 4, pp. 646–653, <https://doi.org/10.1086/267652>
- Jay, Martin (1975–76): The Extraterritorial Life of Siegfried Kracauer. *Salmagundi*, vol. 11, no. 4, pp. 49–106.
- Kracauer, Siegfried (2012): A Statement on the Humanistic Approach. In: Johannes von Moltke & Kristy Rawson (eds.): *Siegfried Kracauer's American Writings: Essays on Film and Popular Culture*, pp. 124–127. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Kracauer, Siegfried (1952–53): The Challenge of Qualitative Content Analysis. *The Public Opinion Quarterly*, vol. 16, no. 4, pp. 631–642, <https://doi.org/10.1086/266427>
- Krippendorff, Klaus (2004): *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Kuckartz, Udo (2019): Qualitative Content Analysis: From Kracauer's Beginnings to Today's Challenges. *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 20, no. 3, Art 12, <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3370/4458>, <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.3.3370>
- Löwenthal, Leo (1991): As I Remember Friedel. *New German Critique*, vol. 19, no. 3, pp. 5–17, <https://doi.org/10.2307/488423>
- Mayring, Philipp (2000): Qualitative Content Analysis. *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 1, no. 2, Art 20, <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0002204>.
- Mayring, Philipp (2014): *Qualitative Content Analysis: Theoretical Foundation, Basic Procedures and Software Solution*. Klagenfurt, <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/39517>, https://doi.org/10.1007/978-94-017-9181-6_13
- von Moltke, Johannes (2016): *The Curious Humanist: Siegfried Kracauer in America*. Oakland, California: University of California Press, <https://doi.org/10.1525/9780520964853>
- von Moltke, Johannes (2022): *Siegfried Kracauer's New York Networks*. RAC Research Reports, <https://rockarch.issuelab.org/resource/siegfried-kracauer-s-new-york-networks.html>.
- Petro, Patrice (1991): Kracauer's Epistemological Shift. *New German Critique*, vol. 19, no. 3, pp. 127–138, <https://doi.org/10.2307/488430>
- Sullivan, Daniel (2023): Toward a Reevaluation of Siegfried Kracauer and the Frankfurt School. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*, vol. 21, no. 1, <https://doi.org/10.31269/triplec.v21i1.1405>